

Iskolaválasztás – a háttérben húzódó motivációk és nézetek

© SOLYMOSI Katalin

Eötvös Loránd Tudományegyetem, PPK, Iskolapszichológia Tanszék, Budapest
solymosi.katalin@ppk.elte.hu

Az iskolaválasztás témája a tudományos közéletben elsősorban az oktatásszociológusokat foglalkoztatja, a leginkább kutatott terület az iskola és a társadalmi egyenlőtlenségek kérdése. Jómagam azonban egészen más, mondhatni személyes úton jutottam el a témáig. Tanárképzésben oktató pszichológusként rendre kapcsolatba kerülök azzal a problémával, hogy mire is akarjuk felkészíteni a tanárjelölteket, vagyis milyen iskola- és pedagóguskép él bennünk képzőkben és a pályára készülő vagy már a pályán lévő hallgatókban. Kinek-kinek saját választ kell adnia a közvetetten vagy közvetlenül felmerülő kérdésekre: mi az iskola feladata és célja? Mit értünk tanulás alatt? Ki és mi az iskolában a tudás forrása? Mi a pedagógus szerepe? Mi az a tanárideál, amire törekszünk? No és milyen az ideális tanuló számunkra? Ha valaki nem olyan, hogyan reagálunk rá? Egyáltalán, mit kezdünk azokkal, akik valamilyen értelemben mások? Számunkra kik a „mások”? Mi a dolgunk pedagógusként az osztállyal és egyéb közösségekkel? Mit gondolunk, milyen legyen a pedagógusnak a gyerekekhez való viszonya, és ehhez képest valójában miben éreznék jól magukat? Mitől lesz hatékony egy tanár? Milyen a „jó” tanár-diák kapcsolat? A válaszok mögött húzódó személyes elképzelések értékekbe ágyazva, általánosabb nézetekbe szervesülve, szükségszerűen számtalan tudatos és nem tudatos elemből állnak össze.

Pszichológusként, pedagógiai és pszichológiai kutatásokra is építve, csak olyan iskolakoncepció mellett köteleződhettem el, ami adaptív szemléletű és kibontakoztatás-párti. Az én iskolaképem a sokféleség elfogadására épül, ahol mindenki önmaga lehet, értékesnek és fontosnak érezheti magát. Szemléletében személyközpontú, gyerekre adaptált, ugyanakkor közösségcentrikus. A pedagógus segítő-fejlesztő hozzáállású, autonómiát támogató, és ezáltal is felelősségvállalásra nevelő. A tanulás érdekes és élvezetes tevékenység, nem egy szenvedéstörténet része, a tanulási környezet a gyermeki szükségleteket figyelembe vevő, fejlesztő, együttműködést támogató. Az egyéni és szociális képességek fejlesztése pedagógiai cél és egyúttal eszköz is. A tudásszerzés az ismeretek átadása helyett áll, a felfedezés öröme hatja át. A gyerek szocializációs háttere a kiindulás, és a szülők is partnerei mindennek a folyamatnak. (Az adaptív iskola koncepciójáról pl. Rapos, Gaskó, Kálmán & Mészáros, 2011.)

A pedagógusképző oldaláról tehát – számomra legalábbis – világosan megfogalmazható, milyen iskolába kellene járnia a gyermekeknek – azt is kihangsúlyozva, hogy más a „jó” iskola a különböző (pl. eltérő szocioökonómiai státusú) gyerekeknek. De vajon a szülők mi alapján választanak iskolát, ha választanak? Mennyiben fogalmazódnak meg bennük tudatosan az iskolával kapcsolatos elvárások? Illeszthető-e valamely mértékben a pedagógiacsinálók iskolaképe és a laikus szülőké? Kik adják alternatív iskolákba gyereküket ma Magyarországon? Megkülönböztethetők-e valamely pszichológiai jellemzők alapján a gyermeküket különböző iskolába írató szülők? A jelen tanulmány egy erre irányuló kutatás előkészületeiről számol be.

Az iskolaválasztás, mint lehetőség

Ha az iskolaválasztás értelméről gondolkodunk, megfogalmazhatjuk azt a heurisztikát, hogy a választás szabadsága biztosíték a beiskolázás előtt álló szülők számára, hogy megkeressék a számukra legmegfelelőbbnek tűnő intézményt. Ez a leegyszerűsítő idea azonban több vonatkozásban sem bizonyul igaznak. A választás gyakorlata jelentős társadalmi, kulturális, gazdasági tényezőknek van alárendelve, ezért mind összetársadalmi szinten, mind az egyének oldaláról sok korlátját lehet felmutatni.

1. Már a választás lehetősége sem minden esetben valódi lehetőség: nem mindig van elérhető távolságban alternatíva, vagy legalábbis az ingázási költségek túl nagyok; a megcélzott iskolába valamilyen ok miatt – pl. túljelentkezés – nem tud bekerülni a gyerek; esetleg a kívánatos iskola extra kínálati olyan anyagi ráfordítást kívánnának, amit nem engedhet meg magának a család stb. Így fel sem merül a kérdés, hová adjam a gyerekeimet? A szabadság tehát nem adott minden esetben mindenki számára.

2. A választás mint a kínálkozó lehetőségek közti válogatás olyan kognitív és társadalmi kompetenciákat igényel, ami nem egyformán jellemzi az egyéneket. Az emberek jelentős mértékben különböznek a társadalmi intézmények közötti eligazodás képességében és az „ügyintézésekkel” kapcsolatos önérvényesítés gyakorlatában, tágabban a saját sorsuk irányíthatóságának mértékét illető kontrollhatékonyság érzésében, a jövőbeli terveiket illetően stb. Különösen így van ez, ha a választás olyan absztrakciókra vonatkozik, mint az oktatás, és olyan távoli célokkal van összefüggésben, mint például az iskolázottsági foktól függő foglalkozás. Ugyan a konkrét helyzetben az egyes családok választásai a környéket, az épületet, a tanárokat, a szülőtársakat stb. is magába foglaló konkrét iskolákra irányulnak, maga a választás opciója olyan felismerés, ami mögött életstratégiák is húzódnak, és amit meghatároznak olyan pszichológiai determinánsok is, mint a család adaptív vagy maladaptív stratégiái vagy pszichológiai jólléte.

A fenti lélektani jellemzők társadalmi összefüggésekkel is kapcsolatba hozhatók. Fontos hangsúlyozni: a statisztikai összefüggések nem jelentik azt, hogy a felsorolt pszichológiai jellemzők egyértelműen a társadalmi osztály által lennének meghatározottak. Mindez számtalan interakcióban ható tényező függvénye, a biológiai adottságoktól kezdve a lokális közösségek szerepén át a kulturális tényezőig. Szociológiai közhely, hogy a különböző társadalmi csoportok és társadalmi státusú családok iskolával kapcsolatos viselkedése jól azonosíthatóan eltérő, s ez befolyásolja az iskolaválasztást is (Andor & Liskó, 1999; Sági, 2003; Kertesi & Kézdi, 2005; Bosetti, 2004; Bell, 2009; Vincent, Braun & Ball, 2010 stb.). A kevésbé iskolázott, alacsonyabb szocioökónómiai státusú családok hátrányban vannak több vonatkozásban: az iskolarendszer intézményi felépítéséről való ismeretekben, a tájékozottság mértékében, a lehetőségek felmérésének gyakorlatában, sőt abban is, hogy mit gondolnak elérhető célnak a maguk számára. Korlátozottak az anyagi lehetőségeik, a ráfordítható költségek. Gyengébb az érdekvérvényesítő képességük, a kapcsolati tőkéjük és informális hatalmuk a céljaik eléréséhez. Ezzel szemben a középosztálybeliek számára hozzáférhetőbbek az információk, nagyobb szabadságuk van választani, nyitottabbak, és könnyebben megértik a választás logikáját, miközben a ráfordítható erőforrások sokasága áll a rendelkezésükre.

Az iskolaválasztás tehát már a beiskolázás szakaszában függ a család társadalmi önpercepciójától, a mobilitási esélyekre vonatkozó tudatos és tudattalan elképzelésektől. Így a szegény és iskolázatlanabb családok eleve nem is keresik a jobb iskolákat.

3. Tovább árnyalja a képet az a tény, hogy az iskolák maguk is válogatnak. Az, hogy egy gyerek bejut-e egy adott iskolába, korántsem csak a szülő szándékán múlik. Az iskolák közötti verseny rákényszeríti az iskolákat is a szelekcióra, pontosabban a magasabb presztízsű iskolák inkább válogathatnak, a gyengébbek pedig kénytelenek felvenni minden jelentkezőt (Kertesi & Kézdi, 2005). Az egyes családok szempontjából ez azt jelenti, hogy azok kerülnek újfent jobb helyzetbe, akik amúgy is jobb esélyekkel rajtolnak, hiszen ha módja van szelektálni egy iskolának, akkor azokat fogja előnyben részesíteni, akikkel könnyebb dolga van. Olyan gyerekeket (szülőket) fog felvenni tehát, akiknek a szocializációja jobban megfelel az általa képviselt értékeknek, normáknak, elvárásoknak. Emellett az iskolák általában preferálják a család „hűségét” is, tehát a fiatalabb gyerek könnyebben jut be, ha már egy vagy több idősebb testvér odajár (az indoklásban persze sok valódi pedagógiai és pszichológiai ok áll). A felvételi esélyek növelését szolgálja, és az iskolák által alkalmazott „hűségjutalmat” használja ki az a gyakorlat, hogy már a könnyebben elérhető alacsonyabb szintű tagintézménybe beíratják a gyereket, így az óvodából az iskolába, illetve az általános iskolából a középiskolába könnyebben jut be a gyerek. Ez viszont előrelátást kíván, tehát megint csak az egyenlőtlenség irányába hat.

Az iskolaválasztás kérdése tehát joggal fonódik össze a társadalmi esélyek kérdéskörével, sok kutató egyenesen emellett érvel, hogy a szabad iskolaválasztás lehetősége, mechanizmusa és gyakorlata maga termeli ki az egyenlőtlenséget (az egyik legaprólékosabb magyar nyelvű tanulmány ezzel kapcsolatban Kertesi & Kézdi, 2005.).

Iskolaválasztás a család szempontjából

A tény, hogy egyáltalán választ-e a szülő, a fentebb taglalt tényezők is befolyásolják. Általánosságban elmondható, hogy az alacsonyabb szocioökonómiai státusú szülők kevésbé élnek a választás lehetőségével, a helyileg adott körzeti általános iskolába adják gyermeküket (Bosetti, 2004). A lehetőségek – vagy a lehetőségek korlátai – differenciálják az iskolaválasztók iskoláztatási igényeit is (Andor & Liskó, 1999). Ennek ellenére nem mondható el, hogy a szülők ne akarnák a legjobbat gyermeküknek. Csak különböznek a tekintetben, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak az iskolakezdésnek, az iskolának, hogyan látják az iskolával összefüggésbe hozható lehetőségeiket. A társadalomtudósok számára evidenciaként tekintett tény, hogy a karrierlehetőségekben az iskolázottság fontos tényező (javulnak a foglalkozási esélyek, csökken a munkanélküliség kockázata, növekszik a kereset), s így a társadalmi felemelkedés egyik legfőbb eszköze az iskolázottság szintjének növelése. Ez azonban sok család számára nem kézenfekvő. Az ő ambícióikat és aspirációikat, ha a mérlegelés egyáltalán felmerül, erősebben fékezik a családi tradíciók, a „normális” életről alkotott elképzeléseik, vagy a sikertelenségtől való félelem (Sági, 2003; Bosetti, 2004; Vincent, Braun & Ball, 2010). Mindazonáltal az egyes társadalmi csoportok törekednek arra, hogy gyermekeik legalább olyan társadalmi helyzetbe kerüljenek, mint amilyenben ők vannak (Andor & Liskó, 1999).

A hatéves gyereknel még kevésbé irányul a figyelem a majdani életpálya felé, de a távoli jövő képe implicit módon meghatározza a jelen döntéseit már az iskola kezdő

szakaszában is. Az oktatás szerkezetében, tartalmában, kínálatában, minőségében igencsak különböző iskolák között nehéz eligazodni, s az iskolakezdés maga amúgy is sok terhet ró a családokra.

Minden szülőnek nagy gondot okoz az iskolakezdés és sok fejtörést az azt megelőző időszak. Azzal, hogy iskolába kerül a gyermek, jelentősen megváltozik sok minden, és az új kihívásokhoz való adaptáció következtében az egész családi rendszer át kell alakuljon. Ez különösen igaz az első gyerek bekerülésekor (nem véletlen, hogy a családi életciklusok rendszerszemléletű megközelítései olyan nagy szerepet tulajdonítanak neki, s az iskolába kerülést szakaszváltó történésnek tartják („család iskolás gyermekkel”, pl. Komlósi, 1995).

De nem csak amiatt nehéz ez az időszak a családnak, mert a mindennapok rutinja megváltozik, hanem azért is, mert innentől kezdve hosszú éveken át lesz az iskola a gyerek fejlődésének meghatározó közege. A szülőnek el kell fogadnia, hogy jóval kevésbé tudja kontrollálni a körülményeket, nem mindig tudja védelmezni a gyermekét, ha szükséges. A pedagógusok hatalmába kell átengednie, és az osztálytársak jó- vagy épp rosszindulatára hagyatkoznia... Innentől a gyerek az idejének nagy részét itt fogja tölteni, s korántsem mindegy, milyen módon, kik veszik körül, mi fog történni vele. Ha pedig választ a szülő, igyekszik önmagát is megnyugtatni: jó kezekbe kerül a gyereke, és az övéihez hasonló családok gyermekei közé. Ez a szempont az iskolaválasztás egyik legfőbb általános motívuma (Bosetti, 2004; Vincent, Braun & Ball, 2010).

A választást befolyásolják még a szülők értékei, normái, az oktatással kapcsolatos szubjektív várakozásaik, és igen jelentős mértékben a társas kapcsolatháló (az ismerősök, a helyi közösségek és lokális csoportok, esetleg szakmai hálózatok (Bosetti, 2004). A választást tehát úgy lehet felfogni, mint törekvések és félelmek, esetlegességek és nyilvánvalóságok, kényszerek és lehetőségek szövedékét (Vincent, Braun & Ball, 2010). A választások legnyomatékosabb motívumai kevésbé „sorsszerűek”, mondhatni triviálisak: lényeges szempont az ismerőség (miről hallott a szülő előzetesen, vagy hová megy az ismerősök gyereke), a téri közelség (ami persze nem csupán a szülő kényelmét jelzi, egy távoli iskola időrabló a kisgyerek számára is, plusz energiát igényel tőle is, és jelentősen lecsökkentheti a gyerek szabadidejét). Elsődlegesnek bizonyul még a tanító személye, esetleg más olyan személyes kapcsolat, ami a gyerek számára nyújt biztonságot (pl. nagyobb testvér vagy barátok). Az ismerős, elérhető, kiszámítható, és gondoskodó környezet választása mögött nem nehéz meglátnunk, hogy implicit módon a biztonság keresése áll.

Szülői nézetek és motivációk az alternatíviskola-választás hátterében – egy kutatás előkészítése

A kutatói érdeklődés a kezelhetőség érdekében a reformpedagógiai elvekre épülő alternatívákra irányul. Ki lehet-e mutatni az – egyébként mind fenntartójában, mind programjában-koncepciójában, mind egyéb jellemzőiben nagyon különböző – alternatívákat választó szülők valamely jellemző pszichológiai sajátosságait? Megmutatkozik-e a pedagógusok által tudatos szempontrendszer a laikus szülők nézeteiben, párhuzamba állíthatók-e az iskola gyerekcentrikus szemléletmódjából fakadó nevelési elvek a szülő nevelési stílusával?

Valamely alternatív iskola választása összefüggésben van a szülő nevelési elveivel, az iskolára irányuló elvárásaival és az iskola funkcióival kapcsolatos

nézeteivel, az értékrendjével, a szóban forgó gyerek percepciójával, a jövőjére vonatkozó elképzeléseivel. Ugyanakkor mivel az alternatív iskolát választó szülők az átlagnál iskolázottabbak és jobbak a jövedelmi viszonyaik, a rájuk jellemző eltérések egy része valószínűleg a társadalmi státusból fog fakadni, és nem abból, amit választ. Tehát a beiskolázó szélesebb populációhoz képest a magasabb státussal járó eltérések valószínűsíthetők (úgy mint differenciáltabb jövőkép, inkább autoritatív nevelési elvek az autoriterrel szemben, „értelmiségibb” értékek, pl. kevésbé anyagi, inkább intrinzik stb.). Mindazonáltal feltételezhető, hogy lesznek különbségek a hagyományos programú és az alternatív iskolát választó szülők között. Kétségtelen, azok a szülők, akik ma Magyarországon alternatív iskolába adják gyermeküket, a többi szülőhöz képest „nagyobbat lépnek”. Nem egyszerűen iskolát választanak, hanem egy olyan iskolát, ami nem a sok egyike: deklaráltan alternatívája azoknak, „más”. Ezeknek az iskoláknak sokszor nagyon ambivalens a társadalmi megítélésük, az előnyeik sem nyilvánvalóak, a hátrányaik riasztóak lehetnek, tehát mindenképpen nagyobb kockázat illet választani, mint egy megszokottat.

A kutatás során vizsgálom a szülők iskola- és pedagógusképének jellemzőit, hogy összefüggés található-e az alternatív iskolát választók elképzelései és az adaptív iskola leírható sajátosságaival. Feltárom a választás motivációit, de nem törekszem a körülmények feltérképezésére. Fontos szempont a szülő gyerekről alkotott elképzeléseinek és a nevelési stílusának azonosítása, illetve az értékek és aspirációk feltárása.

Irodalomjegyzék

- ANDOR Mihály & LISKÓ Ilona (1999): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra-könyvek. Pécs: Iskolakultúra.
- BELL, Courtney A. (2009): All Choices Created Equal? The Role of Choice Sets in the Selection of Schools. *Peabody Journal of Education*, 84 (2), 191-208.
- BOSETTI, Lynn (2004): Determinants of school choice: understanding how parents choose elementary schools in Alberta. *Journal of Education Policy*, 19 (4), 387-405.
- KERTESI Gábor & KÉZDI Gábor (2005): Általános iskolai szegregáció, I. rész: Okok és következmények. *Közgazdasági Szemle*, 52 (4), 317-355.
- KERTESI Gábor & KÉZDI Gábor (2005): Általános iskolai szegregáció, II. rész: Az általános iskolai szegregálódás folyamata Magyarországon és az iskolai teljesítménykülönbségek. *Közgazdasági Szemle*, 52 (5), 462-479.
- KERTESI Gábor & KÉZDI Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56 (11), 959-1000.
- KOMLÓSI Piroska (1995): A család támogató és károsító hatásai a családtagok lelki egészségére. In Bernáth László & Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlesztélektan szöveggyűjtemény*. Budapest: ELTE TFK.
- RAPOS Nóra, GASKÓ Krisztina, KÁLMÁN Orsolya, & MÉSZÁROS György (2011): *Az adaptív-elfogadó iskola koncepciója*. Budapest: OFI.
- SÁGI Matild (2003): Az iskolaválasztás oksági modellje a racionáliscelevés-elmélet alapján. In Lannert Judit (szerk.): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon* (pp. 21-37). Budapest: OKI.
- VINCENT, Carol, BRAUN, Annette, & BALL, Stephen J. (2010): Local links, local knowledge: Choosing care settings and schools. *British Educational Research Journal*, 36 (2), 279-298.